

Wojciech Paduchowski¹

Wydatki na „obronność i bezpieczeństwo” Polski w latach 1950–1975

Streszczenie

Artykuł analizuje rzeczywiste wydatki Polski Ludowej na obronność i bezpieczeństwo w latach 1950–1975 na podstawie niepublikowanych, wewnętrznych danych opracowanych przez Komisję Planowania przy Radzie Ministrów. Autor wskazuje, że wydatki te miały na celu nie tyle obronę państwa w sensie klasycznym, ile raczej zabezpieczenie ustroju politycznego i interesów Związku Sowieckiego w ramach Układu Warszawskiego. Dane pokazują znaczne obciążenie gospodarki przez wydatki wojskowe, szczególnie w latach 50., oraz brak przejrzystości w klasyfikowaniu i raportowaniu kosztów. W artykule przedstawiono strukturę wydatków, zmiany ich wysokości w czasie, problemy metodologiczne oraz sugestie co do ukrytego charakteru wielu z nich.

Słowa kluczowe: PRL, obronność, bezpieczeństwo, wydatki wojskowe, Układ Warszawski, przemysł zbrojeniowy, budżet, gospodarka planowa, zimna wojna

Polish “defence and security” expenditure 1950–1975

Abstract

The article analyzes the actual defense and security expenditures of the People's Republic of Poland between 1950 and 1975, based on unpublished internal documents prepared by the Planning Commission of the Council of Ministers. It is argued that these expenditures were aimed less at national defense in the classical sense and more at securing the political system and the interests of the Soviet Union within the Warsaw Pact framework. The data reveals a significant economic burden from military spending, especially during the 1950s, and highlights a lack of transparency in cost

¹ Dr Wojciech Paduchowski, Biuro Badań Historycznych Oddziału IPN w Krakowie, ul. Stefana Czarnieckiego 3, 30-536 Kraków, e-mail: kultura@wojciechpaduchowski.edu.pl, nr ORCID: 0000-0001-7211-1955.

classification and reporting. The article presents the structure and trends of these expenditures over time, methodological challenges, and suggestions as the hidden nature of many of the costs.

Keywords: People's Republic of Poland, defense, security, military expenditure, Warsaw Pact, arms industry, budget, planned economy, cold war

Wstęp

Niniejszy artykuł dotyczy wydatków państwa na „obronność i bezpieczeństwo” w warunkach realnego socjalizmu w latach 1950–1975. Sformułowanie to zostało w tytule celowo ujęte w cudzysłów. Nie były to bowiem asygnaty na obronność i bezpieczeństwo Polski, ale *de facto* i *de iure* w systemie politycznym Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej [PRL] na obronność i bezpieczeństwo tegoż systemu. Dotyczyło to zarówno wewnętrznych uwarunkowań państwa, jak i zewnętrznych zobowiązań w ramach Układu Warszawskiego po stronie hegemonia ZSRS, który w warunkach geopolitycznych zimnej wojny ów system totalitarny, a następnie autorytarny gwarantował.

Dla wskazanego w tytule przedziału czasu zachowały się materiały źródłowe w postaci dokumentów i analiz sporządzonych przez pracowników pionu wojskowego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów [KPpRM] PRL. W 1977 r. dokonano wszechstronnej analizy wydatków budżetowych przeznaczonych na obronność i bezpieczeństwo od 1950 r., to znaczy od początku forsownej industrializacji i budowania przemysłu obronnego. W KPpRM uznano, że materiał, z którego korzystano, pod względem metodycznym i metodologicznym nadaje się do stworzenia wiarygodnej analizy. Dodajmy, co może być oczywiste, były to dokumenty ściśle tajne. Prace zakończono na roku obrachunkowym 1975. Analiza i dane noszą daty z lutego 1977 r. Opublikowane informacje były w miarę możliwości konfrontowane z danymi szczegółowymi pochodzącymi z dokumentów, raportów, sprawozdań – rocznych lub pięcioletnich.

Podstawowym celem artykułu jest opracowanie danych dotyczących finansowania obronności i bezpieczeństwa, które miały być wykorzystane tylko do użytku wewnętrznego i odbiegają od danych ogłaszanych oficjalnie. Te ostatnie były wykorzystywane do licznych analiz i publikacji naukowych, dokumentów². Bazą źródłową analizy były nieupo-

² Dane publikowane m.in. w: „World Armaments and Disarmament. SIPRI Yearbook”, roczniku przygotowanym przez Stockholm International Peace Research Institute, ukazującym się od wydania 1968/1969 w Londynie; roczniku „The Military Balance” wydawanym przez The International Institute for Strategic Studies [IISS]

rządkowane i w dużej części bardzo chaotyczne w swojej zawartości spisy zdawczo-odbiorcze przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowy w Warszawie. Bardzo często zdarzało się, że opis na teczce nie zgadzał się z jej zawartością. Tam też odnajdywano dokumenty o różnej tematyce i czasie powstania. Dlatego wstępna analiza źródeł wymagała przejrzenia dokumentów karta po karcie. Były to spisy: 519/92; 1297/97; 1306/97; 1312/97; 1315/97; 1337/97.

Artykuł nie wyczerpuje tematu, ma charakter rekonesansu i podstawy do stawiania nowych pytań i hipotez. Z powodu limitu miejsca przedstawiono jedynie niektóre aspekty problemu, dlatego bliżej mu jest do stylistyki komunikatu źródłowego. Podjęto w nim próbę weryfikacji danych zawartych w analizie 1950–1975. Dotarto do odrębnych sprawozdań/danych dla poszczególnych pięcioletek 1950–1955, 1956–1960 i 1961–1965, które przedstawiono w dalszej części artykułu.

Do tej pory najszerzej o wydatkach w Polsce w przytoczonym kontekście na podstawie danych oficjalnych pisali: Józef Pilecki, *Ekonomiczno-społeczna i porównawcza analiza wydatków na obronę narodową w Polsce w latach 1944–1980*, Warszawa 1989 oraz Janusz Płaczek, *Wydatki wojskowe na tle rozwoju społeczno-gospodarczego Polski*, Warszawa 1995.

Analitycy zajmujący się badaniem wydatków Związku Sowieckiego, krajów socjalistycznych i pozostałych zwracali uwagę, że nie było większego problemu z dostępem do danych na temat poziomu wydatków na tzw. obronę. Problem tkwił w wiarygodności tych danych (Omitoogun, Sköns 2006: 272–273; Crane 1987³; *Non-Soviet...* 1980⁴; Pilecki 1989; Płaczek 1995; Maddock 1990: 100⁵; Krč 2000)⁶. Podkreślano brak jedno-

w Londynie od rocznika 1963–1964; roczniku „Word Military Expenditures and Arms Transfers” wydawanym w Waszyngtonie; roczniku „Word Military Expenditures and Social Expenditures” w Waszyngtonie.

³ Dokument został przygotowany dla Biura Podsekretarza Obrony ds. Polityki (Office of the Under Secretary of Defense for Policy) tu dane dot. Polski m.in. z oficjalnych roczników statystycznych oraz szacunki.

⁴ Dokument wydany przez CIA w lipcu 1980 r. (odtajniony w 2012 r.) to ocena wywiadowcza dotycząca tendencji wydatków wojskowych w państwach Układu Warszawskiego z wyłączeniem ZSRR. Tu również dane oficjalne z Polski. Wysokość wydatków wojskowych jest równa wysokości budżetu MON

⁵ R.T. Maddock podaje za T. Alton et al., *East European Defence Expenditures 1965–82* [w:] *East European Economics: Slow Growth in the 1980s*, t. 1: *Economic Performance and Priorities. Selected papers submitted to the Joint Economic Committee, Congress of the United States*, Washington DC 1985, pp. 477, że wydatki w tym obszarze były tylko trochę większe od budżetu MON, 1965 r. – 23 552 mln zł, 1970 – 36 174 mln zł, 1975 – 52 293 mln zł;

⁶ Departament Stanu USA publikuje m.in. historyczne wydatki za okres 1964–1997, <https://2009-2017.state.gov/t/avc/rls/rpt/wmeat/c50834.htm> (dostęp: 12.05.2024).

litości w definicji wydatków obronnych/wojskowych/zbrojeniowych. Różnie definiowano je bowiem w rozmaitych krajach, z odmiennych powodów (Daniluk 1980: 15–16; Wieczorek 1990)⁷. Niski był stopień szczegółowości danych. Kraje celowo manipulowały też danymi m.in. poprzez wydatki pozabudżetowe czy wykorzystanie zasobów wycenianych poniżej ich wartości rynkowej – duża rola w warunkach PRL komisji cen oraz problem z przeliczaniem kursów walutowych (Omitoogun, Sköns 2006: 271). Według Janusza Płaczką najszerszym pojęciem są wydatki obronne, przez które rozumie się wydatki ponoszone na funkcjonowanie i rozwój systemu obrony państw. W ramach tego pojęcia wyróżnia się wydatki wojskowe i zbrojeniowe. Relacje między nimi można przedstawić następująco, $Wo > Ww > Wz$ (Płaczek 1995: 10).

W Polsce na ten problem zwrócono uwagę dopiero w 1958 r. Mjr Józef Lewandowski na początku 1958 r. próbował usystematyzować nomenklaturę wydatków obronnych. W swoim tajnym opracowaniu podkreślał, że w różnych krajach czyniono to w różny sposób. Jego opracowanie miało na celu przede wszystkim ustalić nomenklaturę, by móc precyzyjnie określić udział kosztów na obronność w dochodach państwa i porównywać dane. Niejednolita nomenklatura umożliwiła różnym krajom podawanie zaniżonych wartości tych wydatków, co sygnalizował major w swojej analizie.

W ustawach budżetowych PRL podawano, co ważne, wysokość kosztów poniesionych przez państwo na „obronę narodową”, a oznaczało to *de facto* wydatki poniesione tylko na rzecz Ministerstwa Obrony Narodowej [MON]. Były one jednak tylko częścią kosztów wydatkowanych na sprawy związane z bezpieczeństwem i obronnością.

Pod pojęciem wydatków obronnych należy rozumieć (Lewandowski) sumę dóbr i usług wytwarzanych w sferze produkcji materialnej, które:

- są lub będą dostarczane siłom zbrojnym,
- mają zapewnić mobilizację gospodarczą kraju i sprawne funkcjonowanie gospodarki w pierwszym okresie wojny,
- mają zapewnić obronę cywilną ludności.

⁷ M. Daniluk rozumiał pojęcie nakładów militarnych jako obejmujące zużycie pracy żywej oraz uprzedmiotowionej wyrażone w jednostkach naturalnych. Do podstawowych rodzajów nakładów o takim charakterze zaliczał: 1) pracę żołnierzy oraz pracowników cywilnych zatrudnionych w resorcie obrony; 2) wyposażenie sił zbrojnych w uzbrojenie i sprzęt wojskowy; 3) zapasy uzbrojenia i sprzętu wojskowego; 4) pozostałe rodzaje wyposażenia materialnego sił zbrojnych niezbędne do ich prawidłowego funkcjonowania; 5) nakłady na budownictwo wojskowe; 6) nakłady na tworzenie infrastruktury wojennej; 7) nakłady na rozwój techniki militarnej; 8) nakłady na obronę cywilną. Zob. Daniluk 1980: 15–16. O problemach definicyjnych zarówno w Polsce, jak i krajach NATO i Układu Warszawskiego pisze Paweł Wieczorek (1990).

Wyróżnił również *Działy obrony*:

- siły zbrojne,
- gospodarka narodowa,
- terenowa obrona przeciwlotnicza [TOPL], obrona cywilna [OC].

Jak się wydaje, do 1958 r. nie podejmowano prób standaryzacji nomenklatury wydatków. Dwa lata później w założeniach na lata 1961–1975 przyjęto następującą nomenklaturę wydatków obronnych:

1. Budżet MON (bez wydatków inwestycyjnych),
2. Wydatki bieżące Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego [KBW] i Wojska Obrony Pogranicza [WOP],
3. Inwestycje przemysłu zbrojeniowego i sił zbrojnych,
4. Inwestycje postulowane przez siły zbrojne,
5. Wydatki na rezerwy o charakterze specjalnym,
6. Wydatki na konwersję,
7. Koszty utrzymania aparatu wojskowomobilizacyjnego,
8. Wydatki bieżące TOPL,
9. Nakłady inwestycyjne na TOPL,

W ujęciu syntetycznym sporządzono zestawienie wydatków obronnych w głównych trzech punktach:

1. Wydatki na siły zbrojne,
w tym: dostawy uzbrojenia, płace, inwestycje,
2. Wydatki na gospodarkę narodową:
– zakup rezerw specjalnych,
– inwestycje,
3. Wydatki na TOPL, OC,
w tym inwestycje.

Powyższe standaryzacje mają charakter bardzo ogólny. Na stopień skomplikowania zagadnienia i jego złożoność rzuca więcej światła kolejne zestawienie wydatków na obronę, które obejmuje:

1. Wydatki na siły zbrojne, budżet MON i wydatki na KBW, WOP (do wydatków inwestycyjnych na siły zbrojne nie zaliczano inwestycji mieszkaniowych),
2. Do rezerw specjalnych zaliczono rezerwy tworzone w różnych resortach (ministerstwach) – one ponosiły koszty na mocy odpowiednich uchwał rządowych,
3. Za inwestycje przemysłu zbrojeniowego przyjęto inwestycje w zakładach przemysłu zbrojeniowego (inwestycje cywilne i specjalne) oraz inwestycje w wydziałach specjalnych w zakładach cywilnych,
4. Wydatki na TOPL, OC – częściowo w budżecie MSW – wydatki terenowe organów TOPL (w budżecie rad narodowych) – wydatki na zadania TOPL w budżetach poszczególnych resortów.

Trzeba zauważyć, że czasami bardzo trudno odróżnić wydatki wojskowe od cywilnych. Nie było np. jasne, czy do całkowitych wydatków ponoszonych na cele wojskowe należy wliczać koszty infrastruktury krytycznej lub strategicznej typu drogi, mosty, przeprawy, koleje (Ferguson 2015: 66), niekoniecznie budowanej dla celów ekonomicznych, ale właśnie z uwzględnieniem strategicznych interesów hegemonu (ZSRS). W Polsce przemysł zbrojeniowy obsługiwały przede wszystkim dwa ministerstwa: Ministerstwo Przemysłu Maszynowego i Ministerstwo Przemysłu Ciężkiego. Część wydatków związanych z wojskowością pokrywana była z puli cywilnej, ogólnego działu wydatków państwa na przemysł. Jakie są tego przesłanki oprócz wyżej określonej nomenklatury wydatków, które na to wskazują? W przypadku zakładów produkujących całościowo sprzęt i akcesoria typu specjalnego „s” sytuacja jest prosta – zaliczamy koszty produkcji do wydatków typu wojskowego. Dużo trudniejsza jest kwestia przedsiębiorstw mieszanych, produkujących zarówno sprzęt „s”, jak i cywilny. Częste odgórne decyzje dotyczące zmian w charakterze produkcji generowały olbrzymie dodatkowe koszty. Zakład produkujący telewizory i zapalniki (oficjalnie tylko telewizory) nie posiadał dwóch osobnych linii do produkcji cywilnej i specjalnej. Każdorazowa zmiana produkcji sprawiała, że trzeba było zmieniać park maszynowy. Przykładowo raz produkowano sprzęt cywilny, zmieniano na wojskowy, po czym znowu zamieniano na cywilny. Koszty z tym związane bardzo trudno określić. Z tego problemu zdawano sobie sprawę, zaliczając te wydatki to tzw. pośrednich, w odróżnieniu od bezpośrednich. Paweł Wieczorek pisze: „Intencją tego podziału jest wykazanie, że przedsięwzięcia militarne mogą być finansowane nie tylko ze środków znajdujących się bezpośrednio w gestii Ministerstwa Obrony Narodowej, ale także ze środków, którymi dysponują resorty niemające z obroną wiele wspólnego. Wydatki bezpośrednie są zatem wyłącznie związane z tworzeniem oraz utrzymaniem sił zbrojnych. Wydatki pośrednie służą natomiast zaspokajaniu potrzeb zarówno militarnych, jak i cywilnych” (Wieczorek 1990: 11–12).

Mając zapewne na uwadze złożoność zagadnienia, Lewandowski pisał, że wszelkie porównania wydatków budżetowych na cele obronne do całości wydatków budżetu państwa mają tylko charakter porównań fragmentarycznych. Opinie ta została podkreślona czerwonym ołówkiem. Dlatego też wszelkie dokonywane przez KPPRM wyliczenia należy traktować jako szacunki (niedoszacowanie), które jednak pokazywały skalę tych wydatków i obciążenie nimi gospodarki, a co za tym idzie, społeczeństwa.

W 1962 r. Stefan Jędrychowski w KPPRM wygłosił referat do wyższych dowódców wojskowych oraz ministrów pt. „Gospodarka narodo-

wa a obronność kraju”. Na podstawie jego wystąpienia możemy określić, jaki był cel wydatków wojennych. Jak władza go definiowała?

Cele kształtowały się przede wszystkim w opozycji do państw o gospodarkach kapitalistycznych. Jędrzychowski mówił o obiektywnej konieczności utrzymania i wzmacniania obronności kraju. Obiektywizm ten rozumiał jako przeciwieństwo celów, jakie wyznaczały sobie państwa imperialistyczne/kapitalistyczne⁸. Jak twierdził, w krajach socjalistycznych przedsięwzięcia (wydatki) obronne nie są środkiem osiągnięcia celów imperialistycznych, w szczególności utrzymywania wyzysku innych krajów. Nie są też potrzebne dla podtrzymywania koniunktury ekonomicznej. Są związane z istnieniem państwa i podziałem świata na dwa obozy. Wysiłek obronny winien być maksymalnie możliwy w warunkach gospodarczych i nie powinien hamować wysokiego tempa rozwoju oraz stałego wzrostu stopy życiowej ludności. Od tej reguły może zaistnieć szczególnie istotny wyjątek. W czasie wzrostu napięcia sytuacji międzynarodowej i zagrożenia można liczyć się z zahamowaniem rozwoju, wzrostu stopy życiowej społeczeństwa (Tezy do referatu).

Wystąpienie Jędrzychowskiego, gdy odrzucimy wątki typowo propagandowe, niewątpliwie pokazuje sprzeczności gospodarki socjalistycznej – jak choćby zanegowanie związku koniunktury ze stopą życiową ludności. Wskazuje również, że wydatki na obronę miały najwyższy priorytet, podobnie jak w ZSRS (Kenedy 1994: 422).

Przyjrzyjmy się wydatkom i ich tendencjom policzonym według metody zastosowanej w 1977 r., a ujednoliconej dla czasookresu 1950–1975. Według niej na ogólną sumę wydatków na obronność i bezpieczeństwo składały się cztery podstawowe grupy wydatków: 1. Wydatki budżetowe MON, 2. Wydatki budżetowe MSW, 3. Nakłady na inwestycje zbrojeniowe w przemyśle, 4. Wydatki na przygotowania mobilizacyjne. Spośród tych czterech grup przez cały badany okres 25 lat największe koszty pochłaniał budżet MON, kilkakrotnie mniej wydawano na MSW. Wydatki na inwestycje specjalne w przemysł oraz na przygotowanie mobilizacyjne wynosiły mniej więcej tyle samo, różniąc się w zależności od pięciolatki. Wyjątkiem był tu okres 1951–1955, kiedy tworzone i budowano podstawy przemysłu zbrojeniowego PRL. W tym czasie przeznaczono prawie dwukrotnie więcej na jego budowę niż na przygotowania mobilizacyjne.

Pomiędzy rokiem 1951 a 1975 zrealizowano pięć planów finansowych na obronę i bezpieczeństwo, które z wyjątkiem pierwszego pokrywały się z oficjalnymi pięcioletnimi planami gospodarczymi. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo w tych okresach przedstawia tabela 1.

⁸ W pierwszej wersji referatu: kapitalistyczne.

Tabela 1. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo 1951–1975 w okresach pięcioletnich w cenach bieżących (mld zł)

Lata	Wydatki ogółem
1951–1955	83,485
1956–1960	90,199
1961–1965	137,105
1966–1970	190,545
1971–1975	290,019

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, spis 1315/97, teczka 12/2 t III, „Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju”. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju w latach 1950–1975 (dane statystyczne), Warszawa luty 1977; Tablica 8 „Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju w okresach pięcioletnich za lata 1950–1975”.

Tabela 2. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo 1951–1975 w czterech podstawowych grupach w cenach bieżących (mld zł)

Lata	Wydatki MON	Wydatki MSW	Nakłady na inwestycje w przemysł zbrojeniowy	Wydatki mobilizacyjne
1951–1955	47,325	15,549	13,274	7,337
1956–1960	63,033	21,192	3,588	2,386
1961–1965	101,077	28,366	3,092	4,570
1966–1970	150,898	30,701	5,033	3,913
1971–1975	214,779	62,017	7,825	5,398

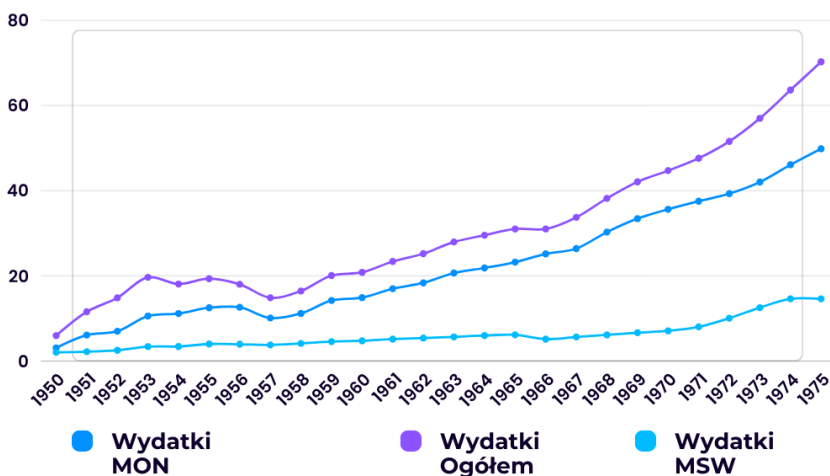
Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, spis 1315/97, teczka 12/2 t III, „Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju”. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju w latach 1950–1975 (dane statystyczne), Warszawa luty 1977; Tablica 8 „Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju w okresach pięcioletnich za lata 1950–1975”.

Tabela 3. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo PRL w latach 1950–1975 w cenach bieżących (mln zł)

Rok	Wydatki ogółem	Wydatki MON	Wydatki MSW	Nakłady na inwestycje w przemysł zbrojeniowy	Wydatki na mobilizacyjne przygotowanie
1	2	3	4	5	6
1950	5.967	3.075	2.042	716	134
1951	11.567	6.101	2.199	2.129	1.138
1952	14.842	6.987	2.530	3.362	1.963
1953	19.656	10.566	3.398	3.615	2.077
1954	18.082	11.161	3.417	2.361	1.143
1955	19.338	12.510	4.005	1.807	1.016
1956	18.014	12.630	3.947	816	621
1957	14.857	10.105	3.782	663	307
1958	16.431	11.180	4.130	721	400

1	2	3	4	5	6
1959	20.071	14.224	4.576	702	569
1960	20.826	14.894	4.757	686	489
1961	23.389	16.989	5.150	527	723
1962	25.215	18.348	5.398	625	844
1963	27.947	20.664	5.673	659	951
1964	29.542	21.851	5.990	700	1.001
1965	31.012	23.225	6.155	581	1.051
1966	31.012	25.155	5.147	969	571
1967	33.737	26.398	5.668	932	739
1968	38.183	30.279	6.144	1.019	741
1969	42.076	33.434	6.660	1.175	807
1970	44.707	35.632	7.082	938	1.055
1971	47.609	37.522	8.026	1.141	920
1972	51.562	39.294	10.070	1.304	894
1973	56.974	42.027	12.541	1.335	1.071
1974	63.628	46.090	14.602	1.915	1.021
1975	70.246	49.846	14.602	2.130	1.492

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, spis 1315/97, teczka 12/2 t III, „Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju”. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju w latach 1950–1975 (dane statystyczne), Warszawa luty 1977; Tablica 1 „Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju w latach 1950–1975”.

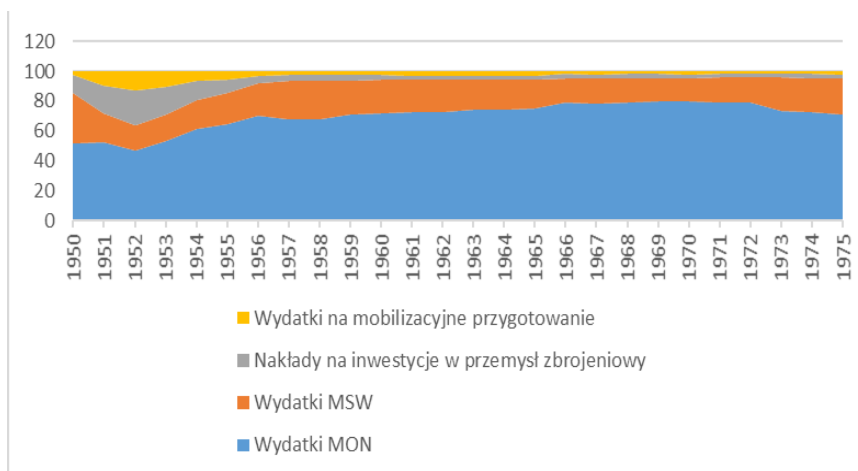
Wykres 1. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo 1950–1975 w cenach bieżących (mld zł)

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4. Struktura wydatków na obronę i bezpieczeństwo PRL w latach 1950–1975 ujęta w procentach przy założeniu, że wydatki ogółem w danym roku to 100%

Rok	Wydatki MON	Wydatki MSW	Nakłady na inwestycje w przemysł zbrojeniowy	Wydatki na mobilizacyjne przygotowanie
1950	51,5	34,2	12,0	2,3
1951	52,8	19,0	18,4	9,8
1952	47,1	17,0	22,7	13,2
1953	53,7	17,3	18,4	10,6
1954	61,7	18,9	13,1	6,3
1955	64,7	20,7	9,3	5,3
1956	70,1	21,9	4,5	3,5
1957	68,0	25,4	4,5	2,1
1958	68,1	25,1	4,4	2,4
1959	70,9	22,8	3,5	2,8
1960	71,5	22,8	3,3	2,4
1961	72,6	22,0	2,3	3,1
1962	72,8	21,4	2,5	3,3
1963	73,9	20,3	2,4	3,4
1964	73,9	20,3	2,4	3,4
1965	74,9	19,8	1,9	3,4
1966	79,0	16,2	3,0	1,8
1967	78,2	16,8	2,8	2,2
1968	79,3	16,1	2,7	1,9
1969	79,5	15,8	2,8	1,9
1970	79,7	15,8	2,1	2,4
1971	78,8	16,9	2,4	1,9
1972	78,8	16,9	2,4	1,9
1973	73,8	22,0	2,3	1,9
1974	72,4	23,0	3,0	1,6
1975	71,0	23,9	3,0	2,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, spis 1315/97, teczka 12/2 t III, „Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju”. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju w latach 1950–1975 (dane statystyczne), Warszawa luty 1977; Tablica 2 „Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju w latach 1950–1975”.

Wykres 2. Struktura wydatków na obronę i bezpieczeństwo 1950–1975

Źródło: opracowanie własne.

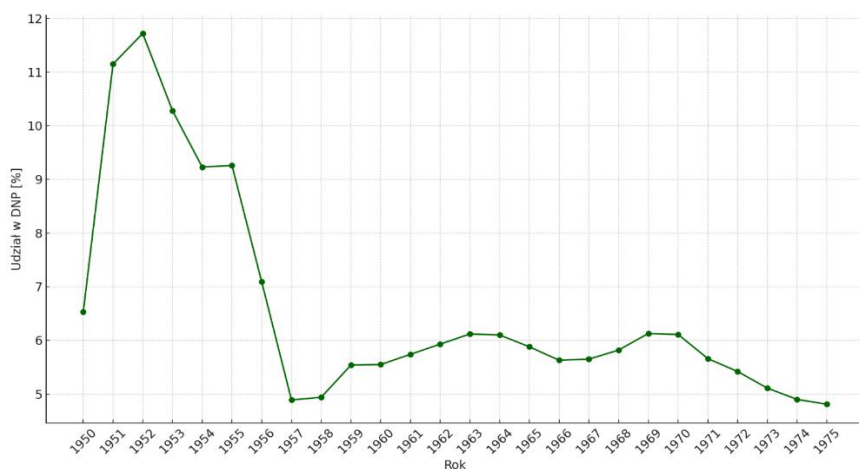
Tabela 5 przedstawia udział w dochodzie narodowym podzielonym wydatków na bezpieczeństwo i obronę w latach 1950–1975 w procentach. Przy wyliczeniach zsumowano wydatki na MON i MSW. Nie brano pod uwagę wydatków na inwestycje w przemysł zbrojeniowy oraz wydatków związanych z przygotowaniem mobilizacyjnym.

Tabela 5. Udział w dochodzie narodowym podzielonym wydatków na bezpieczeństwo i obronę 1950–1975 w procentach

Rok	% DNP
1	2
1950	6.53
1951	11.15
1952	11.72
1953	10.28
1954	9.23
1955	9.26
1956	7.09
1957	4.89
1958	4.94
1959	5.54
1960	5.55
1961	5.74
1962	5.93
1963	6.12
1964	6.10

1	2
1965	5.88
1966	5.63
1967	5.65
1968	5.82
1969	6.13
1970	6.11
1971	5.66
1972	5.42
1973	5.11
1974	4.90
1975	4.81

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, spis 1315/97,teczka 12/2 t III, „Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju”. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju w latach 1950–1975 (dane statystyczne), Warszawa luty 1977; Tablica 3 „Udział wydatków na obronę i bezpieczeństwo kraju w dochodzie narodowym podzielonym w latach 1950–1975 (ceny bieżące”).

Wykres 3. Udział wydatków na obronę i bezpieczeństwo w dochodzie narodowym podzielonym 1950–1975

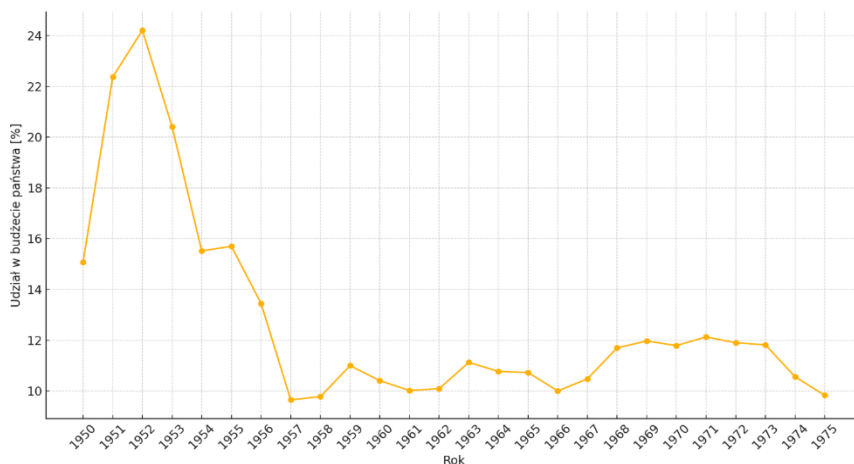
Źródło: opracowanie własne.

Tabela 6. Procentowy udział wydatków na obronę i bezpieczeństwo w budżecie państwa 1950–1975

Rok	Wydatki ogółem	Wydatki MON	Wydatki MSW
1	2	3	4
1950	15.07	8.98	5.16
1951	22.37	14.26	4.25
1952	24.21	13.49	4.13
1953	20.41	12.39	3.53
1954	15.52	10.45	2.93

1	2	3	4
1955	15.70	10.91	3.25
1956	13.45	9.46	2.95
1957	9.65	6.59	2.46
1958	9.78	6.66	2.45
1959	11.00	7.81	2.51
1960	10.41	7.46	2.38
1961	10.02	7.29	2.21
1962	10.09	7.35	2.16
1963	11.13	8.24	2.26
1964	10.77	7.98	2.18
1965	10.73	8.05	2.13
1966	10.00	7.92	1.62
1967	10.48	8.21	1.76
1968	11.70	9.29	1.88
1969	11.97	9.54	1.89
1970	11.79	9.42	1.87
1971	12.13	9.60	2.04
1972	11.90	9.11	2.32
1973	11.82	8.77	2.60
1974	10.56	7.70	2.42
1975	9.83	7.02	2.35

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, spis 1315/97, teczka 12/2 t III, „Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju”. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju w latach 1950–1975 (dane statystyczne), Warszawa luty 1977; Tablica 3 „Udział wydatków na obronę i bezpieczeństwo kraju w wydatkach budżetu państwa w latach 1950–1975 (ceny bieżące)”.

Wykres 4. Procentowy udział wydatków na obronę i bezpieczeństwo w budżecie państwa 1950–1975

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 7. Udział wydatków na inwestycje obronne w inwestycjach w gospodarce narodowej 1950–1975 w cenach bieżących (mln zł)

Rok	Wydatki inwestycje w całej gospodarce	Wydatki inwestycje „obronne” całościowo	Inwestycje w MON	Inwestycje w przemysł zbrojeniowy
1950	20.729	1.291	575	716
1951	22.515	3.407	1.278	2.129
1952	26.532	4.484	1.122	3.362
1953	33.891	4.841	1.226	3.615
1954	36.013	3.393	1.032	2.361
1955	37.476	2.709	902	1.807
1956	50.478	1.909	1.093	816
1957	62.844	1.088	425	663
1958	70.028	1.242	521	721
1959	84.815	1.419	717	702
1960	94.693	1.382	696	686
1961	107.376	1.224	697	527
1962	117.865	1.255	630	625
1963	120.841	1.275	616	659
1964	126.407	1.471	771	700
1965	139.237	1.431	850	581
1966	150.317	1.955	986	969
1967	167.205	1.897	965	932
1968	181.839	2.033	1.014	1.019
1969	197.707	2.361	1.186	1.175
1970	207.093	2.578	1.640	938
1971	245.279	2.071	930	1.141
1972	379.219	3.823	2.519	1.304
1973	302.996	3.184	1.849	1.335
1974	465.629	4.544	2.629	1.915
1975	541.131	4.675	2.545	2.130

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, spis 1315/97, teczka 12/2 t III, „Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju”. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju w latach 1950–1975 (dane statystyczne), Warszawa luty 1977; Tablica 5 „Udział wydatków na inwestycje obronne w inwestycjach w gospodarce narodowej w latach 1950–1975 (ceny bieżące).

Tabela 8. Udział inwestycji obronnych w całościowych inwestycjach w gospodarce 1950–1975 w procentach.

Rok	Udział inwestycji „obronnych” w %
1950	6.23
1951	15.13
1952	16.90
1953	14.28
1954	9.42
1955	7.23
1956	3.78
1957	1.73
1958	1.77
1959	1.67
1960	1.46
1961	1.14
1962	1.06
1963	1.06
1964	1.16
1965	1.03
1966	1.30
1967	1.13
1968	1.12
1969	1.19
1970	1.24
1971	0.84
1972	1.26
1973	0.84
1974	0.97
1975	0.86

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, spis 1315/97, teczka 12/2 t III, „Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju”. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju w latach 1950–1975 (dane statystyczne), Warszawa luty 1977; Tablica 5 „Udział wydatków na inwestycje obronne w inwestycjach w gospodarce narodowej w latach 1950–1975 (ceny bieżące).

**Tabela 9. Wydatki na zakup uzbrojenia 1950–1975,
ceny bieżące (mln zł)**

Rok	Wydatki w sumie	Z produkcji krajowej	Z importu
1950	1.107	501	606
1951	1.937	1.109	825
1952	2.909	2.259	650
1953	6.030	5.234	796
1954	5.607	4.868	739
1955	5.729	4.882	847
1956	4.349	2.796	1.553
1957	3.139	2.209	930
1958	3.231	2.586	645
1959	5.165	4.029	1.136
1960	5.057	3.982	1.075
1961	5.750	4.175	1.575
1962	6.416	4.511	1.905
1963	8.148	4.711	3.437
1964	9.010	4.290	4.720
1965	9.831	4.678	5.153
1966	9.624	4.804	4.820
1967	10.560	5.420	5.140
1968	12.555	6.726	5.829
1969	12.908	6.568	6.340
1970	13.124	6.833	6.291
1971	14.411	7.432	6.979
1972	14.137	7.062	7.075
1973	15.184	7.553	7.631
1974	14.897	6.982	7.915
1975	15.626	7.455	8.171

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, spis 1315/97,teczka 12/2 t III, „Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju”. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju w latach 1950–1975 (dane statystyczne), Warszawa luty 1977; Tablica 10. „Wydatki MON według umownych tytułów budżetowych za lata 1950–1975 (ceny bieżące)”.

Tabela 10. Wydatki na import uzbrojenia, sprzętu wojskowego, wyrobów kooperacyjnych, usług specjalnych 1950–1975 (mln zł dewizowych)

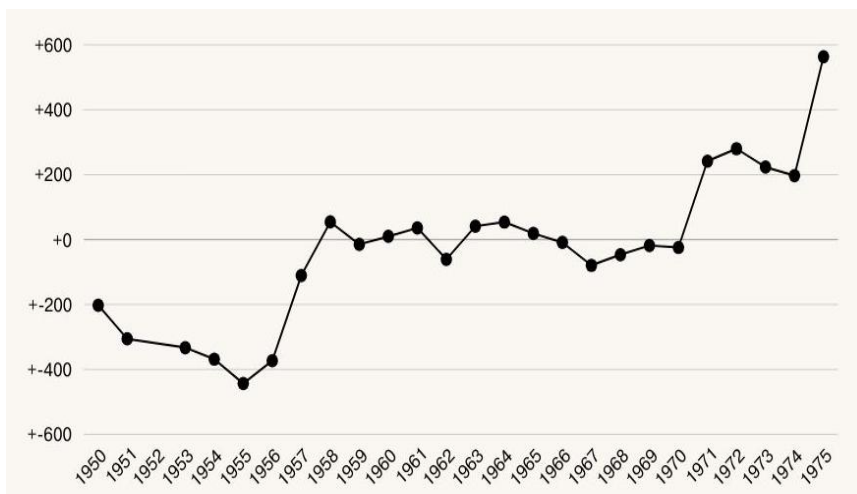
Rok	Wydatki ogółem	W tym z ZSRS	W tym z innych krajów socjalistycznych
1950	202.1	202.1	-
1951	305.7	305.7	-
1952	311.2	310.8	0.4
1953	444.2	334.6	110.1
1954	392.8	368.2	24.6
1955	491.5	398.1	93.4
1956	453.0	404.9	48.1
1957	288.3	256.8	31.5
1958	248.4	224.7	23.7
1959	316.3	281.3	35.0
1960	272.1	246.8	25.3
1961	318.4	284.1	34.3
1962	460.9	410.4	50.5
1963	520.6	433.8	86.8
1964	695.5	560.5	135.0
1965	800.1	614.2	185.9
1966	746.0	599.4	146.6
1967	854.2	667.4	186.8
1968	936.5	757.0	179.5
1969	1.004.0	815.7	188.3
1970	1.074.5	887.0	187.5
1971	934.8	780.5	154.3
1972	919.2	766.5	152.7
1973	1.041.0	894.9	146.1
1974	1.360.4	1.164.8	195.6
1975	1.189.5	980.8	208.7

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, spis 1315/97, teczka 12/2 t III, „Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju”. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju w latach 1950–1975 (dane statystyczne), Warszawa luty 1977; Tablica 16. „Zestawienie wartości zrealizowanych w ramach importu i eksportu dostaw uzbrojenia sprzętu wojskowego, wyrobów kooperacyjnych i usług specjalnych według grup krajów zakupu i sprzedaży za lata 1950–1975 (w ml zł. dew.)”.

Tabela 11. Wydatki poniesione na eksport uzbrojenia, sprzętu wojskowego, wyrobów kooperacyjnych, usług specjalnych w latach 1950–1975 (w mln zł dewizowych). Saldo importu i eksportu

Rok	Wydatki ogółem	W tym z ZSRS	Pozostałe kraje socjalistyczne	Kraje niesocjalistyczne	Saldo
1950	-	-	-	-	-202.1
1951	-	-	-	-	-305.7
1952	-	-	-	-	-
1953	111.7	-	111.7	-	-333.0
1954	24.5	-	24.5	-	-368.3
1955	48.1	-	48.1	-	-443.4
1956	79.8	4.0	50.8	25.0	-373.2
1957	177.8	37.0	120.8	20.0	-110.5
1958	302.8	86.7	127.2	88.9	+54.4
1959	301.4	111.7	164.4	25.3	-14.9
1960	282.0	139.1	132.7	10.2	+9.9
1961	354.5	199.8	129.5	25.2	+36.1
1962	400.1	248.2	141.9	10.0	-60.8
1963	562.0	377.9	174.1	10.0	+41.4
1964	749.6	509.7	229.9	10.0	+54.1
1965	819.1	525.6	281.9	11.6	+19.0
1966	737.2	500.0	224.2	13.0	-8.8
1967	775.0	504.3	231.1	39.6	-79.2
1968	890.0	633.5	241.9	14.6	-46.5
1969	985.7	652.4	307.3	26.0	-18.3
1970	1.050.4	766.0	252.2	32.2	-24.1
1971	1.176.6	787.8	274.9	113.9	+241.8
1972	1.199.3	863.0	278.0	58.3	+280.1
1973	1.264.4	878.7	328.1	57.6	+223.4
1974	1.557.6	1.010.7	399.4	147.5	+197.2
1975	1.753.0	1.046.0	413.0	294.0	+563.5

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, spis 1315/97, teczka 12/2 t III, „Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju”. Wydatki na obronę i bezpieczeństwo kraju w latach 1950–1975 (dane statystyczne), Warszawa luty 1977; Tablica 16. „Zestawienie wartości zrealizowanych w ramach importu i eksportu dostaw uzbrojenia sprzętu wojskowego, wyrobów kooperacyjnych i usług specjalnych według grup krajów zakupu i sprzedaży za lata 1950–1975 (w ml zł. dew.)”.

Wykres 5. Saldo importu i eksportu uzbrojenia, sprzętu wojskowego, wyrobów kooperacyjnych, usług specjalnych w latach 1950–1975 w mln zł dewizowych

Źródło: opracowanie własne.

Aby w pewnym stopniu zweryfikować dane całłościowe za okres 1950–1975, postanowiono skonfrontować je z danymi szczegółowymi z okresów bieżących. Na obecnym etapie badań udało się to dla okresów: 1950–1955, 1956–1960 i 1961–1965.

Lata 1950–1955

Do roku 1950 pieniądze wydawano jedynie na utrzymanie armii, a sprzęt wojskowo-techniczny pochodził głównie z importu. Przemysł zbrojeniowy/produkcyjny stworzono *de facto* w latach 1951–1955. Nakłady wyniosły za ten okres 12 mld zł (ceny z 1959), co stanowiło średnio 11% ogółu nakładów na przemysł. Nakłady maksymalne odnotowano w 1952 r. – 16,7%. Dostawy obrabiarek dla produkcji zbrojeniowej wynosiły średniorocznie 28% wszystkich produkowanych, a w roku 1952 – 50%. Liczba obrabiarek przeznaczonych do produkcji zbrojeniowej pokazywała skalę zaangażowanie środków produkcji w tę dziedzinę.

Od podstaw budowano przemysł zbrojeniowy w takich gałęziach, jak przemysł lotniczy, czołgowy, budowa okrętów wojennych, artyleryjski. Rozbudowano przemysł broni strzeleckiej, materiałów wybuchowych i prochów. Broń i sprzęt produkowano na licencji sowieckiej oraz za kredyty z ZSRS.

W roku 1955 było już czynnych 166 zakładów i wydziałów specjalnych produkujących uzbrojenie i sprzęt wojskowy (bez zakładów kooperujących). W tym samym roku zatrudnienie w przemyśle zbrojeniowym wynosiło 121 tys. osób, w tym 18 tys. pracowników inżynieryjno-technicznych (1 – Projekty, KOK, Biuro Polityczne, RWPG).

Budżet MON w omawianej pięciolatce gwałtownie wzrastał. Koszt utrzymania wojska i produkcji uzbrojenia wyniósł ok. 16,5 mld zł, koszt uzbrojenia zakupionego z ZSRS – ok. 8,6 mld zł, natomiast nakłady na inwestycje w budownictwo obiektów wojskowych – 11,8 mld zł. Ogółem wydatki związane z wojskowością (obronne) w latach 1951–1955 wyniosły 95 mld zł, co stanowiło według raportu sporządzonego dla Władysława Gomułki na początku lat 60. średnio 8,3 dochodu narodowego, a w 1953 ok. 10% *per capita* (bez wydatków na cywilną policję polityczną i milicję).

Tabela 12. Wydatki obronne ogółem 1951–1955 według cen z 1959 r. (mln zł)

Wydatki „obronne ogółem”	95,015
w tym inwestycyjne	28,952
udział w DN <i>per capita</i>	8,3%
wydatki na 1 mieszkańca (średniorocznie) w złotych	717

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, Spis 519/92, poz. 362. (akta nieopracowane) Projekty, uchwały KOK i materiały na Biuro Polityczne w sprawie wydatków na przygotowania mobilizacyjne i współpracy RWPG. Notatka w sprawie wydatków obronnych w latach 1951–1955, 1956–1960 oraz 1961–1965.

Tabela 13. Wydatki Ministerstwa Obrony Narodowej 1951–1955 według cen z 1959 r. (mln zł)

Wydatki MON łącznie	71, 112
dostawy uzbrojenia i sprzętu wojskowo-technicznego z produkcji krajowej	16,550
dostawy uzbrojenia z ZSRS	8,597
inwestycje	11,774

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, Spis 519/92, poz. 362. (akta nieopracowane) Projekty, uchwały KOK i materiały na Biuro Polityczne w sprawie wydatków na przygotowania mobilizacyjne i współpracy RWPG. Notatka w sprawie wydatków obronnych w latach 1951–1955, 1956–1960 oraz 1961–1965.

Tabela 14. Pozostałe wydatki składające się na ogólne wydatki obronne 1951–1955 według cen z 1959 r. (mln zł)

Wydatki na inwestycje w przemysł związane z bieżącą produkcją uzbrojenia i sprzętu wojskowo-technicznego	11,700
Wydatki na KBW i WOP	5,427
Inwestycje o charakterze obronnym w komunikacji, łączności, żegludze i gospodarce wodnej	5,000
Wydatki na rezerwy mobilizacyjne	1,545
Wydatki na TOPL	231

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, Spis 519/92, poz. 362. (akta nieopracowane) Projekty, uchwały KOK i materiały na Biuro Polityczne w sprawie wydatków na przygotowania mobilizacyjne i współpracy RWP. Notatka w sprawie wydatków obronnych w latach 1951–1955, 1956–1960 oraz 1961–1965.

Przyznawano, że gwałtowne pogorszenie się sytuacji gospodarczej kraju w latach 1954–1955 wynikało również z tych wielkich wydatków. Po 1955 r. nastąpiło wyhamowanie rozwoju przemysłu zbrojeniowego. Wolne moce produkcyjne przeznaczano na cele cywilne. Jednocześnie inwestowano w produkcję nowych rodzajów uzbrojenia. Same nakłady inwestycyjne w przemyśle zbrojeniowym w latach 1956–1960 wynosiły 3,5 mld zł, co stanowiło ok. 30% nakładów zrealizowanych w latach 1951–1955. Znacząco ograniczono wydatki na prace związane z budownictwem strategicznym w komunikacji, łączności, żegludze i gospodarce wodnej. Wydano ogółem na te cele 900 mln zł, co stanowiło 18% nakładów z lat 1951–1955. Kontynuowano gromadzenie rezerw mobilizacyjnych, które w 1960 były wyższe o 9% niż w roku 1955. Wydatki MON zmniejszyły się w wyniku redukcji stanów osobowych wojska. Ograniczono import uzbrojenia do wysokości 5,4 mld zł, czyli 63% stanu poprzedniego (1951–1955). Nakłady na budownictwo wojskowe zmniejszono do 5 mld zł, czyli 42% stanu poprzedniego.

W sumie w latach 1951–1960 wydatkowano na mobilizacyjne przygotowanie gospodarki sumę ok. 10,4 mld zł. Nakłady te spowodowały, że na koniec 1960 r. w zakresie komunikacji i łączności sieć kolejowa na kierunkach tranzytowych osiągnęła przelotowość 320 par pociągów na dobę. Wybudowano 9 rejonów przeładunkowych, które charakteryzowały się zdolnością przeładunkową ok. 150 pociągów na dobę. Wybudowano i przebudowano: ok. 2 tys. km dróg kołowych; ok. 14 tys. mb. mostów. Wybudowano i odbudowano 24 linie kablowe, 12 węzłów telekomunikacyjnych oraz cztery zabezpieczone radiokomunikacyjne ośrodki dowodzenia. Dostosowano również cztery porty morskie do potrzeb Marynarki Wojennej.

W zakresie rezerw zgromadzono materiały pędne, które pozwalały siłom zbrojnym funkcjonować przez kolejne 45 dni. Leków i materiałów medycznych przygotowano na sumę 125 tys. przeliczeniowych łóżek szpitalnych, jednak nie w pełni ukompletowanych. W zakresie TOPL zorganizowano stanowiska dowodzenia w wymiarze 80% potrzeb. Ukrycia i schrony dla ludności liczyły 970 tys. miejsc. Dysponowano 300 tys. masek przeciwgazowych przeznaczonych dla ludności. W 4 tys. zakładach pracy było 400 tys. osób zorganizowanych w organach samoobrony.

Lata 1956–1960

Ogółem wydatki obronne w latach 1956–1960 wyniosły 81,2 mld zł, co stanowiło 4,8% dochodu narodowego podzielonego. Jak stwierdzano, pozwoliło to w pewnym stopniu rozładować dotychczasowe napięcia w gospodarce narodowej. Jednakże w 1960 r. realne płace uległy obniżeniu o 2% w stosunku do roku 1959. W tym samym czasie w krajach RWPG realne płace wzrosły od 5 do 11% (2 – Projekty, KOK, Biuro Polityczne, RWPG).

Tabela 15. Wydatki obronne ogółem 1956–1960 według cen z 1959 r. (mln zł)

Wydatki „obronne ogółem”	81,247
w tym inwestycyjne	10,502
udział w dochodzie narodowym <i>per capita</i>	4,8%
wydatki na 1 mieszkańca (średniorocznie) w złotych	560

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, Spis 519/92, poz. 362. (akta nieopracowane) Projekty, uchwały KOK i materiały na Biuro Polityczne w sprawie wydatków na przygotowania mobilizacyjne i współpracy RWPG. Notatka w sprawie wydatków obronnych w latach 1951–1955, 1956–1960 oraz 1961–1965.

Tabela 16. Wydatki Ministerstwa Obrony Narodowej 1956–1960 według cen z 1959 r. (mln zł)

Wydatki MON łącznie	68,000
dostawy uzbrojenia i sprzętu wojskowo-technicznego z produkcji krajowej	16,600
dostawy uzbrojenia z ZSRS	5,425
inwestycje	4,998

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, Spis 519/92, poz. 362. (akta nieopracowane) Projekty, uchwały KOK i materiały na Biuro Polityczne w sprawie wydatków na przygotowania mobilizacyjne i współpracy RWPG. Notatka w sprawie wydatków obronnych w latach 1951–1955, 1956–1960 oraz 1961–1965.

Tabela 17. Pozostałe wydatki składające się na ogólne wydatki obronne 1956–1960 według cen z 1959 r. (mln zł)

Wydatki na KBW i WOP	6,151
Wydatki na inwestycje w przemysł związane z bieżącą produkcją uzbrojenia i sprzętu wojskowo-technicznego	3,500
Wydatki na rezerwy mobilizacyjne	1,687
Inwestycje o charakterze obronnym w komunikacji, łączności, żegludze i gospodarce wodnej	900
Wydatki na TOPL	796

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, Spis 519/92, poz. 362. (akta nieopracowane) Projekty, uchwały KOK i materiały na Biuro Polityczne w sprawie wydatków na przygotowania mobilizacyjne i współpracy RWPG. Notatka w sprawie wydatków obronnych w latach 1951–1955, 1956–1960 oraz 1961–1965

Porównując dane z lat 1951–1955 i 1956–1960, można zaobserwować wyraźny spadek wydatków ogólnych na obronność w liczbach bezwzględnych o 13,8 mld zł. Zdecydowaną większość tej różnicy stanowiły wydatki inwestycyjne, które gwałtownie spadły z 28,9 mld zł do 10,5 mld zł, czyli o 18,4 mld zł. W pozostałych działach wydatków nie notowano aż tak dużych różnic, aczkolwiek procent udziału wydatków w dochodzie narodowym zmniejszył się z 8,3% do 4,8%. Koszty obronności były jednak nadal bardzo wysokie. Koszty produkcji broni w zasadzie się nie zmieniły, a nawet niewiele wzrosły. Spadły za to koszty zakupów bezpośrednich w Związku Sowieckim. Produkcja uzbrojenia w kraju odbywała się na licencjach sowieckich, za które trzeba było płacić, a na zakup uzbrojenia pożyczano pieniądze również w ZSRS, pożyczki te były na bieżąco spłacane. Na koniec 1955 r. stan zadłużenia wobec ZSRS wynosił 992 mln zł dewizowych. PRL była wierzycielem na sumę 65 mln zł dewizowych w stosunku do innych krajów socjalistycznych, ponieważ w tym czasie eksport uzbrojenia do ZSRS nie istniał. Pojawił się on dopiero w następnej pięcioletce i w całym okresie 1956–1960 osiągnął 379 mln zł dewizowych – 85,3 mln rubli. Import z ZSRS w tym samym czasie kosztował natomiast PRL 1,4 mld zł dewizowych.

Lata 1961–1965

W grudniu 1959 r. Komitet Obrony Kraju [KOK] podjął uchwałę, że limit na wydatki obronne na lata 1961–1965 wyniesie 106,9 mld zł (ceny z 1959 r.). Dawało to wzrost wydatków o ok. 32% w porównaniu do wydatków za lata 1956–1960. Planowano 2,5 razy większy import uzbrojenia w porównaniu do lat 1956–1960. Spłata kredytów cywilnych, jak i wojskowych wzrastała w porównaniu z poprzednim okresem o po-

nad 160 mln rubli, tj. aż o 70%. Koszt spłaty kredytu tylko na cele cywilne na lata 1961–1965 wynosił 320 mln rubli, po odliczeniu udzielonych kredytów przez PRL innym krajom socjalistycznym. Taka sytuacja przysporzyła dużych trudności gospodarce narodowej. Wynikała ona z „zaleceń” Naczelnego Dowództwa Układu Warszawskiego, które zarządziło zmiany organizacyjne oraz zmiany w systemach uzbrojenia, co wiązało się z planowanym wzrostem kosztów o dodatkowe 8 mld zł. Jak pisano, był to maksymalny wysiłek obronny, jaki był możliwy do udźwignięcia przez gospodarkę. Wydatki na lata 1961–1965 zaplanowano na sumę 116,4 mld zł (ceny ze stycznia 1961). Stanowiła ona 5,1% dochodu narodowego podzielonego. Wydatki w 1965 r. w porównaniu do 1960 wzrastały o 40%, co oznaczało, że rosły szybciej niż dochód narodowy, tzn. o 34%.

Ogólna struktura wydatków na obronność w pierwszej połowie lat 60. wyglądała następująco: 1. Wydatki MON (101, 7 mld zł), w tym ok. 50% tej kwoty przypadało na zakup uzbrojenia i sprzętu wojskowego; 2. Wydatki na obronę cywilną (730 mln zł); 3. Wydatki na mobilizacyjne przygotowanie gospodarki narodowej (4 074 mln zł), w tym na gromadzenie rezerw mobilizacyjnych ok. 3,2 mld zł; 4. Nakłady inwestycyjne przemysłu zbrojeniowego (2,2 mld zł). Analitycy podkreślali, że pomimo planowanego poważnego wzrostu eksportu uzbrojenia z PRL zadłużenie kraju z tytułu obrotów związanych z uzbrojeniem wzrosło o ponad 190% na koniec 1965 r.

Warto zauważyć, że np. w Czechosłowacji metodyka obliczania ogólnych wydatków obronnych była odmienna. Zaliczano do nich również wydatki resortu spraw wewnętrznych (w PRL tylko budżet KBW i WOP), wydatki na rezerwy państwowe, 1/3 ogólnych nakładów inwestycyjnych w komunikacji, łączności i żegludze, inwestycje w przemyśle zbrojeniowym, dotacje budżetowe dla organizacji paramilitarnych.

Jak stąd wynika, część wydatków państwa PRL w sektorze wydatków cywilnych faktycznie należałoby zaliczyć do inwestycji obronnych, np. komunikację, łączność, żeglugę. Jak się wydaje, późniejszą metodykę zaliczającą w PRL wydatki MSW do obronności i bezpieczeństwa przejęto z Czechosłowacji. Nie uwzględniano natomiast nakładów na komunikację, łączność i żeglugę.

Trzeba pamiętać, że w tym czasie, realizując zakup uzbrojenia w ZSRS, stosowano przelicznik 1 zł dewizowy do 5 zł obiegowych, natomiast dla gospodarki cywilnej był to przelicznik 1 zł dewizowy do 11 zł obiegowych (3 – Projekty, KOK, Biuro Polityczne, RWPG). Co to w praktyce oznaczało? Państwo świadomie uprzywilejowało sektor wojskowy. Uzbrojenie kupowane w ZSRS było „tańsze” w przeliczeniu na

złote obiegowe. Przemysł zbrojeniowy dostawał bowiem waluty dewizowe po korzystniejszym kursie niż sektor cywilny. W ten sposób sztucznie zaniżano koszty obronności. Statystyki finansowe mogły wyglądać lepiej niż w rzeczywistości, ponieważ wojsko „płaciło mniej” za tę samą ilość dewiz. Wspomniane algorytmy przeliczeń dewizowych znacząco utrudniają porównania między wydatkami wojskowymi a cywilnymi.

Rozpatrując kwestie wydatków państwa na obronność, należy się przyjrzeć stanowi zadłużenia Polski wobec ZSRS w zakresie obrotu tzw. specjalnego. Strona polska szacowała dług na koniec 1970 r. na 360–370 mln rubli. Jak się wydaje, nie wiadomo, ile on do końca wynosi. Ostatecznie z satysfakcją przyjmowano, że strona sowiecka potwierdziła to zadłużenie. Polska chciała spłacić zobowiązania w ciągu 15 lat w równych ratach (GKES ZSRR). Ostatecznie obliczono dług na koniec 1970 r. na sumę 364,61 mln rubli, w złotych dewizowych było to 1620,5 mln (1,6 mld zł). Koszt odsetek za lata 1956–1970 wyniósł 49,95 mln rubli, czyli 222 mln zł (Dostawy „S”). Strona sowiecka chciała, aby od 1971 r. zadłużenie Polski było rozliczane nie jak dotychczas, ale na sposób clearingowy. Taka metoda rozliczeń powodowała przy spłacie na okres 10 lat wzrost kosztów obsługi zadłużenia o 40 mln zł dewizowych, czyli 9 milionów rubli. Przy 15 ratach koszt wzrastał o 108 mln zł dew. (24,3 mln rubli). Przy 20 ratach koszt wynosiłby już 202 mln zł dew. (45 mln rubli). Każdy z tych wariantów był droższy od zwykłego sposobu spłaty zadłużenia stosowanego do 1970 r. (Obroty specjalne).

Podsumowując, należy stwierdzić, że 16 kwietnia 1959 r. Polska z ZSRS podpisała umowę kredytową na dostawy uzbrojenia i sprzętu wojskowego do Polski, nie do końca kontrolując na bieżąco poziom zadłużenia. Z tego kredytu zrealizowano dostawy na sumę 675,6 mln rubli. Do 1970 r. 2/3 dostaw w kredycie 10-letnim na 2%, a w latach 1971–1974 w 1/3 dostaw w clearingu, tak jak chciał ZSRS. Zadłużenie zostało spłacone w 1974 r. Koszt odsetek wyniósł 54,2 mln rubli (Kredytowe dostawy).

Zakończenie

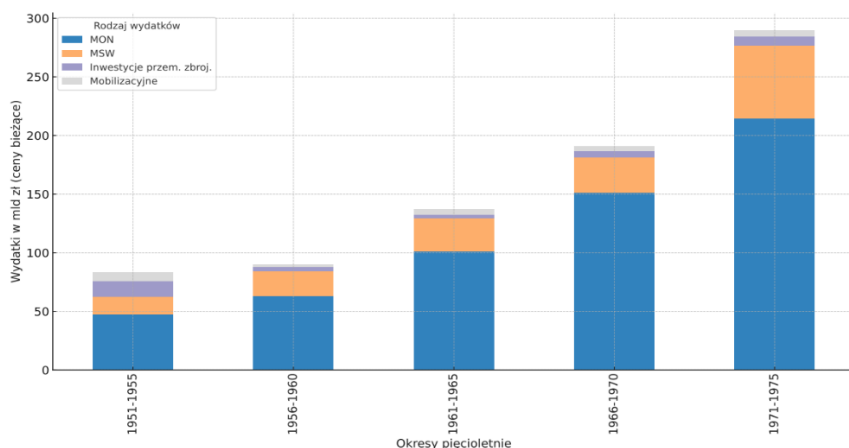
Celem artykułu była publikacja dotąd nieznanych danych, które rzucają nowe światło na funkcjonowanie tzw. gospodarki wojennej oraz gospodarki rozumianej całościowo. Mogą one dawać asumpt do krytyki systemu gospodarki oraz stawiania tez i hipotez badawczych. Łącznie w okresie 1951–1975 wydatki wyniosły 791 mld zł w cenach bieżących. Do głównych kategorii wydatków należały środki asygnowane na MON

– tu udział był największy (ok. 70–80% całości). Znaczenie MON rosło zwłaszcza po 1970 r. Inwestycje w przemysł zbrojeniowy stanowiły relatywnie niewielką część budżetu, największą w latach 1951–1955. Wydatki mobilizacyjne były stabilne, na relatywnie niskim poziomie. Największe nakłady odnotowano w okresie rządów Gierka (1971–1975), co zbiegło się z ogólną ekspansją inwestycyjną państwa. Możemy zaobserwować pewne trendy i zmiany w czasie. W pierwszej pięciolatce 1951–1955 trwała budowa od podstaw przemysłu zbrojeniowego, na koniec tego okresu było 166 zakładów, które zatrudniały 121 tys. pracowników, w tym czasie udział inwestycji obronnych w inwestycjach ogólnych sięgał nawet 16,9%. W kolejnej pięciolatce 1956–1960 nastąpiło wyhamowanie wydatków. Udział inwestycji obronnych spadł do ok. 1,7%. W kolejnym okresie 1961–1965 nastąpił ponowny wzrost w związku z „zaleceniami” Układu Warszawskiego i modernizacją uzbrojenia. W ostatnim rozpatrywanym okresie 1966–1975 nastąpił dalszy wzrost nominalny wydatków, ale względny udział w budżecie państwa i dochodzie narodowym spadał – np. z 11,7% w 1968 r. do 4,81% w 1975 r. Zależność od ZSRS uwidaczniała się poprzez realizowanie zakupów uzbrojenia głównie z tego kraju, np. w 1970 r. ponad 80%. Również w 1970 r. Polska była winna ZSRS 364 mln rubli (ponad 1,6 mld zł dewizowych). Wydatki na import uzbrojenia były wysokie, ale eksport systematycznie rósł – od ok. 55 mln zł nadwyżki w 1958 r. do ponad 560 mln zł w 1975 r. Wydatki obronne stanowiły znaczące obciążenie gospodarki. W szczytowej fazie (1952–1955) sięgały nawet 11–12% dochodu narodowego podzielonego. W długim okresie miały malejący udział w DNP, ale rosły nominalnie. Industrializacja zbrojeniowa odbywała się kosztem wzrostu gospodarczego i konsumpcji, np. realne płace w 1960 r. spadły o 2%.

Za wniosek polityczny i systemowy należałoby uznać stwierdzenie, że wydatki nie były nakierowane na obronność *sensu stricto*, ale na zabezpieczenie systemu politycznego PRL i interesów ZSRS. Trzeba dodać, że system klasyfikacji wydatków był nieprzejrzysty, często wydatki mogły być celowo zaniżane. Koszty mogły ukrywać się w różnych resortach państwa, czemu sprzyjały rozproszona odpowiedzialność i skomplikowany i niejasny podział zadań. Bywało, że inwestycje wojskowe były realizowane w zakładach produkujących sprzęt cywilny i odwrotnie. Nie bez znaczenia było myślenie skrajnie doktrynalne, na co wskazuje brak dokładnej wiedzy o stanie zadłużenia wobec ZSRS i przyjęcie z zadowoleniem potwierdzenia tej kwoty z ich strony. Do prezentowanych danych mogą pojawić się jeszcze inne zastrzeżenia, jak np. niejednoznaczność definicji, co należy uznać za wydatki obronne, brak jednolitej metodologii, różne podejścia do klasyfikacji, nawet

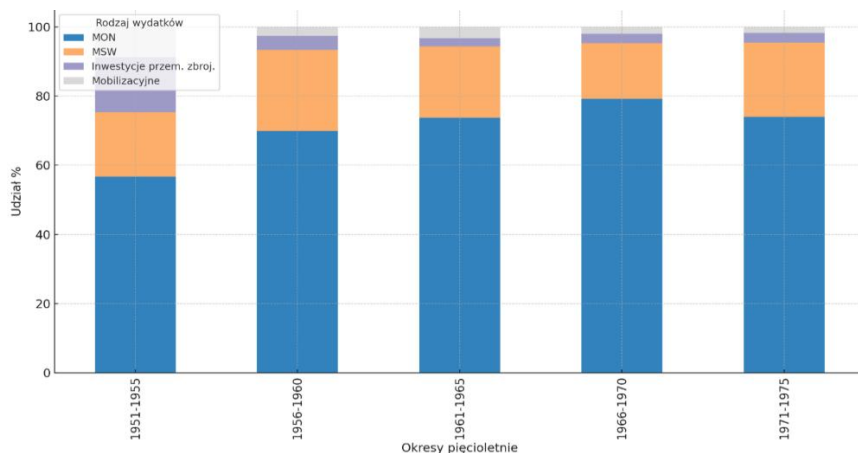
w obrębie PRL, trudności z porównaniami międzynarodowymi, import na kredyt, koszty licencji czy problemy z przeliczaniem dewiz. Uwzględniając te wszystkie okoliczności, trzeba uznać, że próbę oszacowania skali wydatków obejmujących 25 lat podjęto już w chwili wyraźnych oznak kryzysu gospodarczego.

Podsumowanie wydatków na obronność i bezpieczeństwo przedstawiają poniższe wykresy.

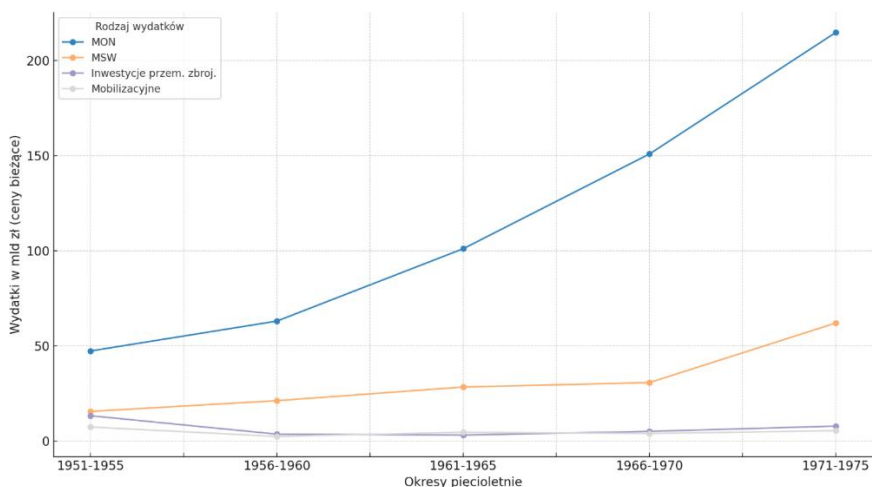
Wykres 6. Wydatki na obronność i bezpieczeństwo w okresach pięcioletnich 1951–1975

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 7. Udziały procentowe wydatków w okresach pięcioletnich na obronę i bezpieczeństwo 1951–1975

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 8. Dynamika wydatków na obronę i bezpieczeństwo 1951–1975

Źródło: opracowanie własne.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie
 CAW, spis 519/92, poz. 362 (akta nieopracowane).
 CAW, spis 519/92, poz. 363 (akta nieopracowane).
 CAW, spis 1306/97,teczka 1306/97,97 (akta nieopracowane).
 CAW, spis 1315/97,teczka 1312/97, 31 (akta nieopracowane).
 CAW, spis 1315/97,teczka 12/2 t. III (akta nieopracowane).

Roczniki

- „World Armaments and Disarmament. SIPRI Yearbook”, rocznik przygotowany przez Stockholm International Peace Research Institute, ukazujący się od rocznika 1968/1969 w Londynie.
 „The Military Balance” wydawany przez The International Institute for Strategic Studies IISS w Londynie od rocznika 1963-1964.
 „World Military Expenditures and Social Expenditures” w Waszyngtonie.
 Omitoogun W., Sköns E., *Military expenditure data: a 40-year overview*, 2006, “SIPRI Yearbook 2006. Armaments, Disarmament and International Security”, s. 272–273, <https://www.sipri.org/yearbook/2006/07> (dostęp 12.05.2021).

Opracowania

- Crane K., *Military Spending in Eastern Europe*, RAND 1987 [dokument przygotowany dla Biura Podsekretarza Obrony ds. Polityki (Office of the Under Secretary of Defense for Policy), www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2009/R3444.pdf (dostęp 25.08.2024).

- Daniluk M., 1980, *Wydatki wojskowe we współczesnym świecie*, Warszawa.
- Ferguson N., 2015, *Niebezpieczne związki. Pieniądze i władza w świecie nowożytnym 1700–2000*, przeł. W. Tysza, Kraków.
- Kenedy P., 1994, *Mocarstwa świata. Narodziny, rozkwit, upadek. Przemiany gospodarcze i konflikty zbroje w latach 1500–2000*, przeł. M. Kluźniak, Warszawa.
- Krč M. i in., 2000, *Military expenditures during and after the cold war*, Praga.
- Maddock R.T., 1985, *The political economy of the arms race*, London 1990 [za:] T. Alton et al., *East European Defence Expenditures 1965–1982* [w:] *East European Economics: Slow Growth in the 1980s*, t. 1: *Economic Performance and Priorities. Selected papers submitted to the Joint Economic Committee, Congress of the United States*, Washington DC.
- Non-Soviet Warsaw Pact Defense Spending: Trends and Prospects* (dokument wydany przez CIA w lipcu 1980 r., odtajniony w 2012 r.), <https://www.cia.gov/reading-room/document/cia-rdp07g00258r000100150002-6> (dostęp 21.08.2024).
- Pilecki J., 1989, *Ekonomiczno-społeczna i porównawcza analiza wydatków na obronę narodową w Polsce w latach 1946–1980*, Warszawa 1989.
- Płaczek J., 1995, *Wydatki wojskowe na tle rozwoju społeczno-gospodarczego Polski*, Warszawa 1995.
- Wieczorek P., 1990, *Międzynarodowe porównania wydatków wojskowych*, Warszawa.
- Wuyi W., Sköns E., 2006, *Military expenditure data: a 40-year overview* [w:] *SIPRI Yearbook 2006. Armaments, Disarmament and International Security*, s. 272–273 (dostęp: 12.05.2021), <https://www.sipri.org/yearbook/2006/07>).